

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.72-85>

УДК: 327.88:[616.98:578.834

© Наталія Нечаєва-Юрійчук¹

COVID-19 ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ У ДОБУ «ПОСТПРАВДИ»

XXI століття стало часом нових інформаційно-комунікаційних технологій, які мають значний вплив на сучасну політику, комунікацію та міжособистісні стосунки. Сьогодення увійшло в історію світової цивілізації як доба постправди, де емоційний зв'язок між історичними та сучасними подіями витворює фактично нову Реальність. Розгортання пандемії Covid-19 внесло свої корективи у процеси взаємодії як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Питання охорони здоров'я, безпеки стали пріоритетними не лише для окремих індивідів, але й для держав в цілому, набуваючи при цьому нових форм. Водночас окремі політичні актори активно використовують Covid-19 для просування власних політичних, економічних та інших інтересів. І серед них – Російська Федерація, яка у 2014 році анексувала АР Крим, скориставшись політичною кризою в Україні. Зміна парадигми міжнародних відносин на тлі подій в Україні та поширення Covid-19, на думку авторки, є актуальним предметом теоретичних та прикладних досліджень.

Ключові слова: пандемія, Covid-19, постправда, постпам'ять, дезінформація, фейк, суспільна свідомість

Covid-19 as a Tool of Information Influence in the «Post-Truth» Epoch

The emergence of new information technologies has changed the course of human life – both modernizing and speeding its pace. A remarkable feature of the current socio-political situation is, in our opinion, is the (de) humanization of social communication. It is a question of actual change of a com-

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: n.nechayeva-yuriyuchuk@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0001-5882-7121>

communication paradigm on horizontal and vertical levels. Virtualization as the basis of modern professional and personal life acquires more perfect forms. At the same time, according to the author, it is causing the destruction of the individual as such.

The XXI century entered into the history of world civilization as an era of post-truth: in 2016, the Oxford Dictionary chose the term «post-truth» as the word of the year. In the last year of the second decade of the XXI century, Covid-19 became a top news not only in the field of health care, but also in other spheres of life of the world community, including the political sphere. The Covid-19 pandemic has become an instrument of informational influence, which in the post-truth era is one of the most effective in the context of transforming the individual and the mass consciousness in a «convenient» or «necessary» direction for a particular political actor.

Since the beginning of the pandemic, disinformation about the origin of the coronavirus, ways of its spread, prevention measures, etc. has been actively spread. In addition, we observe purposeful activities to form an atmosphere of fear and panic among the masses; and in each region certain cases and features of the mentality are taken into account. Among the nations of the world, the United Kingdom has linked social activism to misinformation spread and the activity of various bots and trolls on networks. In March 2020, the UK government set up a special anti-disinformation unit.

Dissemination of misinformation about the coronavirus is, in our opinion, one of the important tools to influence the world community in the context of changing worldviews and visions of national, regional and global development prospects. And a clear understanding of the purpose of these actions is a key for developing adequate mechanisms for protection against information violence, which in the post-truth era turns us into hostages to information flows.

Keywords: pandemic, Covid-19, post-truth, post-memory, misinformation, fake, mass consciousness.

Поява нових інформаційних технологій щоразу змінювала плин життя людства – модернізуючи та водночас пришвидшуючи його темп. Від першої абетки до першого онлайну в умовах пандемії минули тисячоліття, однак наше сприйняття реальності залишається досить консервативним: як на індивідуальному, так і на колективному рівнях процес прийняття змін відбувається досить складно і далеко неоднозначно.

Особливістю сучасної суспільно-політичної ситуації є, на нашу думку, (де)гуманізація соціальної комунікації. І якщо на початку минулого століття даний термін використовувався у першу чергу в контексті «дегуманізації мистецтва», що було викликано сплеском активності у мистецькому житті, то сьогодні мова йде про фактичну зміну парадигми комунікації на горизонтальному та вертикальному рівнях. Віртуалізація як основа сучасного професійного й особистого життя набуває більш досконалих форм, водночас, на думку автора, спричиняючи деструкцію особистості як такої.

74

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій є водночас і причиною, і наслідком тих змін, які нині відчуває світове співтовариство. З одного боку, поява Інтернету та, відповідно, різноманітних месенджерів, соціальних мереж була покликана вирішити актуальні проблеми та питання часу, зокрема, сприяти встановленню та розвитку родинних контактів, незалежно від геолокації, вирішенню проблем зі здоров'ям (пошуком донорів) тощо. Однак, як і у випадку з низкою наукових відкриттів (зокрема атомної енергії (Енергетика. Історія, сучасність і майбутнє, 4), наслідки впровадження інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій виявилися далеко неоднозначними. Специфічним лакмусовим папірцем стали електоральні процеси в різних країнах світу, у першу чергу, демократичних. Використання алгоритмів соціальних мереж, зокрема, Twitter, Facebook, Instagram тощо перетворилося у фактор успіху в електоральних кампаніях (наприклад, Д.Трампа, попереднього Президента США, В.Зеленського, Президента України) та інших як на національному, так і на регіональному рівнях; фактором впливу у військово-політичному протистоянні в Іраку та інших країнах не лише Близького Сходу; поштовхом до активізацій акцій громадянської непокори, «Арабської весни», Євромайдану в Україні тощо.

XXI століття увійшло в історію світової цивілізації і як епоха постправди: у 2016 році Оксфордський словник обрав саме термін «постправа» словом року (Ланюк 2017). Сам термін «постправа» був вперше використаний професором Колумбійського університету Маріанною Хірш, яка наголошувала на тому, що нащадки очевидців масштабних політичних рухів й карколомних подій досить часто відчувають їх вплив на власне особистісне формування. Відповідно, передача інформації між представниками різних поколінь може набувати різноманітних форм, що сприяє трансформації сімейних спо-

гадів у колективні уявлення, суспільні проєкції й фантазії. У межах одного покоління – покоління тих, хто пережив травму, комунікативна взаємодія ґрунтуватиметься на вільному спілкуванні серед однолітків. Водночас між свідками / учасниками подій та наступними поколіннями (дітьми, онуками тощо) формується своєрідна «асоціативна» постпам'ять – «результат одночасності та зв'язку першого та другого-третього поколінь» (Хирш 2016). У концепті М.Хірш, постпам'ять – насамперед «механізм передачі травматичного знання та матеріалізованого досвіду» (Хирш 2016), який відбувається як у межах одного покоління, так і між поколіннями.

Можна стверджувати, що даний процес характерний у першу чергу для історичних подій, однак досвід ХХІ століття засвідчує його фундаментальність для формування нової архітектоники світового порядку, що особливо яскраво відчутно у пропагандистській та комунікативній сфері. Останнє, на нашу думку, дає підстави стверджувати, що використання алгоритмів постпам'яті різними акторами у суспільно-політичному житті сьогодення стало початком доби постправди, що засвідчує зміну парадигми сприйняття реальності, роблячи її певним фантомом ілюзорності і страхів, на колективному та на індивідуальному рівнях.

В останній рік другої декади ХХІ століття Covid-19 став топовиною не лише у сфері охорони здоров'я, але й у інших сферах життєдіяльності світового співтовариства, у тому числі й у суспільно-політичній площині. Пандемія Covid-19 перетворилася на інструмент інформаційного впливу, що у добу постправди є одним із найбільш ефективних у контексті трансформації свідомості окремих індивідів та масової свідомості у «зручному» чи «необхідному» для того чи іншого політичного актора напрямку.

Проблеми суспільно-політичних трансформацій сучасності стали основою наукових досліджень багатьох вчених. Формування епохи нового типу стало предметом наукових досліджень професорки Колумбійського університету Маріанни Хірш, яка, як уже було сказано вище, вперше використала термін «постправда» як означення сучасності. Даний концепт знайшов свій подальший розвиток у розробках вітчизняних дослідників, які спробували проаналізувати вплив історичних подій на сьогодення крізь призму гуманістичного підходу. Ситуація постправди і біополітичне управління соціумом – це дві умови корелятивного управління сучасним Соціумом. Варто нагада-

ти, що Мішель Фуко ще у 1979 р. почав розробляти тоді несподівану тему біополітики – тотального владного інвестування всіх життєвих процесів. Лекційний курс, присвячений біополітичній тематиці, продовжуючи тематику спецкурсу 1977-1978 навчального року «Безпека, територія, населення», був прочитаний філософом у Колеж де Франс. Як зазначив Фуко, біополітика має справу з колективними та серійними феноменами і основне завдання біовлади – не зміна окремих феноменів, а «оптимізація» життя на глобальному рівні. Причому «технологія дресирування протилежна технології безпеки». Дієві механізми біополітики розташовуються на різних рівнях: з одного боку існує ряд «тіло - організм - дисципліна - інститути», а з іншого боку лінія «населення - біологічні процеси - регулюючі механізми держави» (Фуко Мішель. *Родження біополітики*, 2010; Фуко М. *Нужно захищати общество*, 2005, 262-264). Таким чином, саме особистість у кінцевому рахунку перетворюється у керований об'єкт біополітичної регуляції.

76

Окрема увага сучасних дослідників звернена на виявлення впливу пандемії Covid-19 на суспільно-політичні, інформаційно-безпекові, духовні виміри сучасності. Відомі мислителі та науковці не могли оминати своєю увагою пандемію як глобальний виклик. Це, зокрема, Френсіс Фукуяма (Fukuyama 2020), Ніна Янковіч та Генрі Колліс (Jankowicz and Collis 2020); Райан Скот, Одель Дж.Мінс, Патріція М.Шілдс (Scott, Means and Shields 2020) та інші. В Україні дана тема стала предметом наукових та прикладних досліджень не лише окремих науковців, але й аналітичних інституцій, зокрема, Національного інституту стратегічних досліджень (Корнієвський 2020), Міжнародного центру перспективних досліджень (Оцінка стану деяких галузей в Україні під час та після пандемії Covid-19 2020) тощо.

Від самого початку поширення вкрай загадкового вірусу і до сьогодні продукується чимало недостовірної інформації, метою якої є вплив на стабільність регіональних політичних систем, а також системи міжнародних відносин через емоційний стан практично кожного індивіда. Аналіз основних тенденцій розвитку ситуації за останній рік засвідчує активне використання алгоритмів постпам'яті для відновлення / формування / закріплення старих і нових стереотипів взаємного сприйняття.

Очевидно, що історію інформаційного впливу на суперника можна і варто розпочинати із давніх часів. Проте саме наша доба –

доба постправди – внесла значні корективи у даний процес. Перманентне апелювання до емоційного стану, до внутрішніх страхів, особливо щодо індивідуальної та колективної безпеки стало стрижнем новітніх форм інформаційної війни. Від падіння Берлінської стіни і до Революції Гідності в Україні світове співтовариство було одночасно учасником та спостерігачем інформаційного протиборства між провідними геополітичним акторами. На нашу думку, цей час в історії людства можна охарактеризувати як кризовий стан балансу сил, де жодна із сторін так і не змогла здобути остаточну перевагу над іншою, і де загальноприйняті міжнародним співтовариством норми, закони, правила були дотримані, принаймні, формально.

Однак 2014 рік став роком «великого перелому» – відбулася анексія АР Крим (Україна) Російською Федерацією. І хоча прецеденти відторгнення і подальшого геополітичного «зависання» територій від національних держав були і до 2014 року, особливо на пострадянському просторі за участі РФ (Нагірний Карабах у Азербайджану, Придністров'я у Республіки Молдова, Абхазія та Південна Осетія у Грузії), жодна з них не була перетворена на адміністративно-територіальну одиницю сусідньої держави. Відверте нехтування міжнародним правом, порушення територіальної цілісності та суверенітету європейської держави, формально прихована, однак де-факто відверта агресія РФ щодо України змінила розстановку сил на міжнародному рівні. З одного боку, на нашу думку, статус ядерної держави, яким володіє РФ, став своєрідним щитом не лише для самої Росії, але й для міжнародного співтовариства, який убезпечив світ від можливого розгортання третьої світової війни у вже звичному форматі військового протиборства. З іншого боку, почали активно використовуватися інформаційні інструменти впливу на населення різних держав та регіонів, спрямовані на дестабілізацію політичної ситуації, порушення світового порядку та його подальшої зміни.

Варто наголосити, що РФ та її пропагандисти виявили досить креативний підхід у новітньому інформаційно-пропагандистському протиборстві. Агресія щодо України здійснювалася (і продовжує здійснюватися) на різних рівнях, як всередині самої України (причому диверсифіковано – на рівні політичних еліт, які виступають своєрідними провідниками відповідних ідей серед широких мас, у першу чергу власного електорату, та на рівні широкого загалу – аудиторії російських та проросійських традиційних та сучасних медіа). Більше

того, чітко враховується регіональна специфіка – меседжі, зокрема сконструйовані для кримчан, не пропонуються жителям західних областей України. Окрім того, стилі подання інформації також враховують регіональну специфіку: якщо у 2014 році, у переддень так званого референдуму у Криму РФ активно поширювала тези «фашизм не пройде» та інші подібні, підкріплені відповідними візуальними образами, то на прикордонних територіях України актуалізується питання захисту прав національних меншин, у першу чергу у мовному контексті. А з отриманням Томосу та проголошенням Православної Церкви України (2019 рік), у Чернівецькій області, зокрема, релігійна проблематика почала активно використовуватися з пропагандистською метою.

Від 2014 і до 2019 року країни Європейського Союзу та Америки стали об'єктами російського інформаційного впливу, причому як на змістовному, так і на технологічному і навіть фінансовому рівнях. Втручання у президентські вибори у США та Франції, референдуми у Каталонії та Шотландії – неповний перелік того, що «дозволила» собі РФ за останні роки. В результаті поглибилася прірва між демократичним та авторитарним підходами у світовій політиці, посилилося протистояння на міжнародній арені між РФ та західними демократіями. Як наслідок, у 2015 році Європейський Союз розпочав активну «кампанію з боротьби з дезінформацією, яку поширює Кремль» (Смотряев 2018), котру здійснює Європейська служба зовнішніх зв'язків. На регулярній основі відбувається аналіз інформації, що поширюється Москвою різними мовами на предмет виявлення дезінформації та фейків, у тому числі глибинних. За ці роки було створено чимало різноманітних центрів та структур, які займаються виявленням дезінформації та організацією боротьби з нею. Причому у ряді випадків джерелом дезінформації визнається Москва як де-юре, так і де-факто (Ковач 2018).

У даному контексті початок пандемії Covid-19 ознаменував новий цикл протистояння на міжнародній арені. Причому з активним задіянням механізмів соціальної пам'яті та постпам'яті. Так, якщо 2014 рік часто порівнювали з 1914 роком і початком Першої світової війни, піднімалися питання щодо можливого розгортання активних воєнних дій у сторічний ювілей цієї події (Зілгалов та Štavljanin 2014), то пандемію Covid-19 порівнюють з «іспанкою», що охопила світ у 1918-1920 роках (Ерман 2020). Таким чином встановлювався

емоційний зв'язок між подіями сторічної давнини, який має посередній вплив на сприйняття інформаційних посилів щодо загрози життю та безпеці окремими громадянами. Акумуляція індивідуального сприйняття інформаційних меседжів щодо вірусу SARS-CoV-2 (збудника Covid-19) відбувається через різноманітні соціальні месенджери, соціальні мережі тощо та активно використовується політичними противниками для досягнення власних цілей.

Від початку пандемії також активно поширювалася дезінформація щодо походження коронавірусу, шляхів його поширення, заходів профілактики тощо. Окрім цього, спостерігаємо цілеспрямовану діяльність з формування атмосфери страху та паніки серед широких мас, причому у кожному конкретному регіоні беруться до уваги певні кейси та особливості менталітету. Так, маніпулятивні інформаційні технології разом із провокаціями, використані у Нових Санжарах (Україна), стали причиною перетворення цього населеного пункту у сучасний український Армагедон (Величко 2020). Історії про жахливу ситуацію в Іспанії (Черецький та Білик 2020) настрахали світове співтовариство і були використані для перегляду ролі демократії у захисті основоположного права людини та громадянина на безпеку. Досить швидко, у першу чергу у російськомовному просторі, з'явилися статті щодо ефективності політичних режимів у боротьбі з пандемією та запобіганні поширенню вірусу SARS-CoV-2 (Артамонов 2020; Асмолов 2020), в яких наголошується на більшій ефективності авторитарних режимів у захисті громадян від Covid-19. Так, на думку авторки, досягається одна з цілей російської пропаганди – руйнування позитивного ставлення до демократії та звернення уваги у першу пострадянських людей у «щасливе радянське минуле», авторитарне за своєю суттю. Активна інформаційна політика РФ у країнах Західної Європи та США у даному контексті є далеко неоднозначною: з одного боку відбувається постійний наступ на демократію як основу стратегічного розвитку держав, а з іншого – поширюються тези про важливість РФ як сусіда ЄС, про необхідність побудови газопроводу Північний потік-2 як основи енергонезалежності Європи, необхідності налагодження конструктивного діалогу між ЄС та РФ тощо, що у свою чергу сприяє посиленню якщо не позицій, то позитивного іміджу Росії. Як іще зрозуміти заяви глави МЗС Франції Жана-Іва Ле Дріана про те, що масові арешти у Росії являють собою авторитарний поворот і ставлять «під сумнів впевненість та відчуття безпеки,

які ми можемо мати стосовно Росії» (Глава МЗС Франції заявив про авторитарний поворот в РФ через масові затримання 2021)? Виникає логічне запитання щодо іміджу РФ в очах МЗС Франції чи його очільника до січня 2021 року: РФ – демократична держава чи все ж таки авторитарна?

Отже, за короткий проміжок часу коронавірус перетворився на додатковий інструмент інформаційного впливу на суспільства, завдяки чому відчуття паніки, страху, тривоги та невпевненості стають домінуючими в різних державах. І хоча Всесвітня організація охорони здоров'я виробила низку рекомендацій щодо захисту психічного стану людей, а експерти позитивно сприйняли їх (Брюер 2020), значна частина населення до сьогодні перебуває у стані фрустрації і потребує особливої допомоги, а її енергія може бути спрямована у відповідне русло маніпуляторами та провокаторами, про що свідчать демонстрації проти карантинних обмежень у різних точках світу.

80

—

Після отруєння С.Скрипаля у 2018 р. (інцидент у Солсбері) Велика Британія перетворилася на світового лідера у боротьбі з дезінформацією (Британія виділить 18 мільйонів фунтів на боротьбу з фейковими новинами та дезінформацією 2019). Послідовна позиція Великої Британії щодо протидії російській дезінформації чітко простежується у часи пандемії. Серед держав світу саме Велика Британія пов'язала соціальну активність з дезінформацією, поширюваною через різноманітні канали та активністю різноманітних ботів та тролів у мережах. У березні 2020 року уряд Великої Британії створив особливий відділ боротьби з дезінформацією. Основна причина – підозри щодо навмисного розповсюдження Росією фейкових новин про коронавірус, тим самим сприяючи нагнітання панічних настроїв серед жителів Британії (Росія сіє на Заході дезінформацію та паніку через коронавірус - британський уряд створив спецвідділ протидії 2020).

За короткий час проблема використання коронавірусу як інструменту інформаційного впливу на психічний стан населення стала предметом пильної уваги у різних куточках світу. В Україні поки що не створено окремого відділу боротьби з дезінформацією щодо коронавірусу, однак різноманітні програми та проекти з медіаграмотності, що реалізуються у нашій державі, розвінчують міфи, поширювані РФ з даного питання. Водночас варто наголосити, що поширювана дезінформація про коронавірус та встановлення її зв'язку

з моделями політичної поведінки та політичної участі громадян потребує ґрунтовного аналізу та подальших досліджень. Так, наприклад, не зважаючи на появу наукових розвідок та журналістських матеріалів (Коронавірус: хто ефективніший – демократії чи авторитарний Китай 2020), в яких розвінчується ореол успішності авторитарних режимів, частка українського суспільства продовжує вірити у штучне походження коронавірусу та його навмисне поширення (Грушецький 2020).

Висновки. Розповсюдження дезінформації про коронавірус є, на нашу думку, одним із вагомих інструментів впливу на світове співтовариство в контексті зміни світогляду та бачення національних, регіональних та світових перспектив розвитку. І чітке розуміння мети даних дій є ключовим для вироблення адекватних механізмів захисту від інформаційного насилля, що в добу постправди перетворює нас на заручників негативних інформаційних потоків. На думку авторки, враховуючи політичні реалії сьогодення, можемо вести мову фактично про третю світову війну у новітньому гібридному форматі, коли в окремих точках земної кулі відбуваються військові зіткнення та активні воєнні дії, а решта світу перебуває під постійним інформаційним прицілом і зростаючим психологічним тиском.

Джерела та література:

1. Fukuyama, Francis. 2020. The Pandemic and Political Order. It Takes a State. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order> (accessed December 18, 2020).
2. Jankowicz, Nina, and Collis Henry. 2020. "Enduring Information Vigilance: Government after COVID-19". The US Army War College Quarterly: Parameters 50 (3): 17-31.
3. Scott, J. Ryan, Means, J. Odelle, and Shields, M. Patricia. 2020. "The COVID-19 Enemy is Still Advancing". The US Army War College Quarterly: Parameters 50 (3): 33-43.
4. Аналітична доповідь Оцінка стану деяких галузей в Україні під час та після пандемії COVID-19. 2020. Київ. http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/covid_a4_2020_mcpd.pdf (accessed December 22, 2020).
5. Артамонов, Александр. 2020. Кто лучше справляется с пандемией – авторитарные режимы или либеральные демократии? <https://republic.ru/posts/96376> (accessed December 24, 2020).

6. Асмолов, Константин. 2020. В глубокой изоляции. Северная Корея утверждает, что победила коронавирус. Как самая закрытая страна борется с пандемией? <https://lenta.ru/articles/2020/05/27/korondr/> (accessed December 24, 2020).

7. Британія виділить 18 мільйонів фунтів на боротьбу з фейковими новинами та дезінформацією. 2019. https://zikua.tv/news/2019/07/09/brytaniya_vydilyt_18_milyoniv_funtiv_na_borotbu_z_fejkovomu_povynamu_ta_1603673 (accessed December 28, 2020).

8. Брюер, Кристи. 2020. Коронавирус: как защитить свою психику в условиях пандемии. <https://www.bbc.com/russian/features-51912806> (accessed December 27, 2020).

9. Величко, Любов. 2020. Майстри паніки. Як проросійська мережа в Україні організувала бунт в Нових Санжарах. <https://texty.org.ua/articles/100356/specoperaciya-imeni-portnova-ta-shariya-yak-rozhanyaly-paniku-v-novyh-sanzharah-i-hto-za-cym-stoyit/> (accessed December 21, 2020).

82

10. Глава МЗС Франції заявив про авторитарний поворот в РФ через масові затримання. 2021. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/24/7118905/> (accessed December 28, 2020).

11. Грушецький, Антон. 2020. Думки і погляди населення України щодо походження коронавірусу і його поширення у світі: травень-червень 2020 року. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1&t=7&fbclid=IwAR3QO5YGXWTwKPaQQZDamL83sb-351YQ-fkSkVwrzjRxDeYwQDccHxTYxo> (accessed December 28, 2020).

12. Энергетика. Історія, сучасність і майбутнє. Книга 4. Розвиток атомної енергетики та об'єднаних енергосистем. <http://energetika.in.ua/ua/books/book-4/part-1/section-1> (accessed December 20, 2020).

13. Ерман, Георгій. 2020. Чума, холера, «іспанка»: як великі пандемії змінювали світ. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (accessed December 21, 2020).

14. Зілгалов, Василь, та Štavljanin, Dragan. 2014. 100 років після Першої світової – хто винен і чи можливе повторення? <https://www.radiosvoboda.org/a/25474564.html> (accessed December 21, 2020).

15. Ковач, Олесь. 2018. Велика Британія допоможе Польщі боротися з російськими фейками. <https://www.radiosvoboda.org/a/velyka-brytaniya-dopomozhe-polshchi-borotysya-z-rosiyskymu-feykamy/29669484.html> (accessed December 22, 2020).

16. Корнієвський, Олександр. 2020. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi> (accessed December 18, 2020).

17. Коронавірус: хто ефективніший - демократії чи авторитарний Китай. 2020. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51908010> (accessed December 24, 2020).

18. Ланюк, Євген. 2017. Пост-правда, фейки та інформаційна війна. <https://varianty.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina> (accessed December 20, 2020)

19. Росія сіє на Заході дезінформацію та паніку через коронавірус - британський уряд створив спецвідділ протидії. 2020. <https://ukrainian.voanews.com/a/rosiia-coronavirus-dezinformatsiia/5329571.html> (accessed December 27, 2020).

20. Смотровяев, Михайло. 2018. Що таке глибокі фейки і як з ними боротися. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43651430> (accessed December 22, 2020).

21. Фуко, Мишель, 2010. Рождение биополитики / Пер. с фр. А.В. Дьяков. СПб.: Наука, 448 с.

22. Фуко, Мишель. 2005. Нужно защищать общество: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975—1976 учебном году. СПб.: Наука, 312 с.

23. Хирш, Марианна. 2016. Что такое постпамять. <https://urokiistorii.ru/article/53287> (accessed December 21, 2020)

24. Черещкий, Віктор, та Білик, Данило. 2020. Іспанія знову перетворюється на осередок поширення коронавірусу. <https://cutt.ly/qkhhDvv> (accessed December 21, 2020).

References:

1. Fukuyama, Francis. 2020. The Pandemic and Political Order. It Takes a State. <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2020-06-09/pandemic-and-political-order> (accessed December 18, 2020).

2. Jankowicz, Nina, and Collis Henry. 2020. “Enduring Information Vigilance: Government after COVID-19”. The US Army War College Quarterly: Parameters 50 (3): 17-31.

3. Scott, J. Ryan, Means, J.Odelle, and Shields, M.Patricia. 2020. “The COVID-19 Enemy is Still Advancing”. The US Army War College

Quarterly: Parameters 50 (3): 33-43.

4. Analitychna dopovid Otsinka stanu deiakykh haluzei v Ukraini pid chas ta pislia pandemii COVID-19. 2020. Київ. http://www.icps.com.ua/assets/uploads/images/files/covid_a4_2020_mcpd.pdf (accessed December 22, 2020).

5. Artamonov, Aleksandr. 2020. Kto luchshe spravliaetsia s pandemiei – avtorytarnye rezhymy yly lyberalnye demokratyy? <https://republic.ru/posts/96376> (accessed December 24, 2020).

6. Asmolov, Konstantyn. 2020. V hlubokoi yzoliatsyy. Severnaia Koreia utverzhaet, chto pobedyla koronavirus. Kak samaia zakrytaia strana boretsia s pandemiei? <https://lenta.ru/articles/2020/05/27/korondr/> (accessed December 24, 2020).

7. Brytaniia vydilyt 18 milioniv funtiv na borotbu z feikovymy novynamy ta dezinformatsiieiu. 2019. https://zikua.tv/news/2019/07/09/brytaniya_vydilyt_18_milyoniv_funtiv_na_borotbu_z_feykovymy_novynamy_ta_1603673 (accessed December 28, 2020).

84

8. Briuer, Krysty. 2020. Koronavirus: kak zashchytit svoiu psykhyku v usloviakh pandemyy. <https://www.bbc.com/russian/features-51912806> (accessed December 27, 2020).

9. Velychko, Liubov. 2020. Maistry paniky. Yak prorosiiska merezha v Ukraini orhanizovala bunt v Novykh Sanzharakh. <https://texty.org.ua/articles/100356/specoperaciya-imeni-portnova-ta-shariya-yak-rozhanyaly-paniku-v-novyh-sanzharah-i-hto-za-cym-stoyit/> (accessed December 21, 2020).

10. Hlava MZS Frantsii zaiavyy pro avtorytarnyi povorot v RF cherez masovi zatrymannia. 2021. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/01/24/7118905/> (accessed December 28, 2020).

11. Hrushetskyi, Anton. 2020. Dumky i pohliady naselennia Ukrainy shchodo pokhodzhennia koronavirusu i yoho poshyrennia u sviti: travencherven 2020 roku. <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=952&page=1&t=7&fbclid=IwAR3QO5YGXWTwKPaQQZDamL83sb-351YQ-fkSkVwrzjRxDeYwQDccHxTYxo> (accessed December 28, 2020).

12. Enerhetyka. Istoriia, suchasnist i maibutnie. Knyha 4. Rozvytok atomnoi enerhetyky ta obiednanykh enerhosystem. <http://energetika.in.ua/ua/books/book-4/part-1/section-1> (accessed December 20, 2020).

13. Erman, Heorhii. 2020. Chuma, kholera, «ispanka»: yak velyki pandemii zminiuvaly svit. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-52291698> (accessed December 21, 2020).

14. Zilhalov, Vasył, and Štavljanin, Dragan. 2014. 100 rokiv pislia Pershoi svitovoi – khto vynen i chy mozhlyve povtorennia? <https://www.radiosvoboda.org/a/25474564.html> (accessed December 21, 2020).

15. Kovach, Oles. 2018. Velyka Brytaniia dopomozhe Polshchi borotysia z rosiiskymy feikamy. <https://www.radiosvoboda.org/a/velyka-brytaniya-dopomozhe-polshchi-borotysya-z-rosiyskymy-feykamy/29669484.html> (accessed December 22, 2020).

16. Korniiievskiy, Oleksandr. 2020. Hromadianske suspilstvo v umovakh pandemii koronavirusu COVID-19: vyklyky ta perspektyvy rozvytku. <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-viklyki-ta-perspektivi> (accessed December 18, 2020).

17. Koronavirus: khto efektyvnishyi - demokratii chy avtorytarnyi Kytai. 2020. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-51908010> (accessed December 24, 2020).

18. Ланюк, Євген. 2017. Пост-права, фейки та інформаційна війна. <https://varianty.lviv.ua/43429-yevhen-laniuk-post-pravda-feiky-ta-informatsiina-viina> (accessed December 20, 2020)

19. Rosiia siie na Zakhodi dezinformatsiiu ta paniku cherez koronavirus - brytanskyi uriad stvoryv spetsviddil protydii. 2020. <https://ukrainian.voanews.com/a/rosiia-coronavirus-dezinformatsiia/5329571.html> (accessed December 27, 2020).

20. Smotriaiiev, Mykhailo. 2018. Shcho take hlyboki feiky i yak z nymy borotysia. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43651430> (accessed December 22, 2020).

21. Fuko, Mishel', 2010. Rozhdeniye biopolitiki / Per. s fr. A.V. D'yakov. SPb. Nauka, 448 s.

22. Fuko, Mishel'. 2005. Nuzhno zashchishchat' obshchestvo: Kurs lektsiy, pročitannykh v Kollezh de Frans v 1975-1976 uchebnom godu. SPb. Nauka, 312 s.

23. Khyrsh, Maryanna. 2016. Chto takoe postpamiat. <https://urokiistorii.ru/article/53287> (accessed December 21, 2020).

24. Cheretskyi, Viktor, ta Bilyk, Danylo. 2020. Ispaniia znovu peretvoruiietsia na osередok poshyrennia koronavirusu. <https://cutt.ly/qkhhDvv> (accessed December 21, 2020).